

kneginje Jelene Karadorđević i kraljice Marije Karadorđević uspostavljena je neposredna veza sa dinastijom. Koliko je ona bila jaka govori činjenica da su članice nekada bile spremne da ustanu i protiv kralja, kako bi zaštitile svoju pokroviteljku, koja je često bila njihov najznačajniji dobrotvor. Vrtlozi političkih događaja zahvatili su i samo Društvo, koje nije moglo da ostane izmešteno iz političkih pregrupisavanja na istorijskoj sceni Srbije, pogotovo kada se ima u vidu njihova direktna povezanost sa ljudima iz javnog života, a upravo je to kako sama autorka navodi uticalo na dugovečan opstanak Društva.

U knjizi su data prva Pravila Društva kao i njegove izmene i dopune, a u prilogima pravila svih institucija koje je Društvo osnivalo. O njima nalazimo bogat opus u posebnom poglavlju knjige u kojem se govori pre svega o dve najvažnije i najdugovečnije tvorevine Ženskog društva – časopisu *Domaćica*, koji je ženama pružio mogućnost javnog izražavanja i predstavlja zapravo najvažniji izvor za proučavanje rada udruženja, budući da je arhiva Društva u dva navrata tokom Prvog i Drugog svetskog rata uništavana. Druga, takođe veoma značajna zaostavština, bila je Radenička škola, namenjena obrazovanju siromašnih devojčica. Upravo su ovim putem članice prevashodno ostvarivale svoje težnje ka emancipaciji, koja se mogla postići jedino kroz obrazovanje i ekonomsko osamostaljenje. U dva poglavlja predstavljen je istorijat društvenog i humanitarnog rada Ženskog društva i sve ono što je uticalo ili kočilo ostvarenje njihovog postojanja. Posebno mesto pripalo je dobrovoljnom radu članica i njihovoj posvećenosti bolničkom angažovanju u svim ratovima, zahvaljujući čemu je Društvo crpilo autoritet i opšte društveno priznanje. Kao i detaljno predstavljen rad podružina koje su mnogo veći kapacitet ostvarivale tokom ratnih godina, upravo zbog cilja koje su imale pred sobom.

Sadržaj i obim monografije ukazuju na dugogodišnji, temeljan istraživački rad. Odbir fotografija, koje na odličan način ilustruju tekst, takođe potvrđuje autorkinu predanost temi. Čitavu sliku uokviruje bogat opus literature i izvora konsultovanih u kreiranju rukopisa, zahvaljujući čemu je minuciozno predstavljen razvoj Društva, koje je prešlo put od malog dobrotvornog društva i vremenom se razvilo u organizaciju sa jasnim emancipatorskim potencijalima i sadržajima. Dragocenost dela

čini reljefno sagledavanje jednog od najdugovečnijih društava, ishodišta ženskog aktivizma i utemeljivača mnogih promena kao prvobitnog stepenika daljoj emancipaciji. Ono je doprinelo promeni slike žene u srpskom društvu koje je, iako nedovoljno razvijeno, uspelo da u tom periodu stvori organizaciju dostojnu divljenja, čime stičemo nov pogled na ženska društva u Srbiji. Knjiga predstavlja bitno polazište za proučavanje istorijske borbe za ženska prava na prostoru tadašnje Srbije, a potom i Jugoslavije, otklanjajući jednu od najčešćih predrasuda poistovećivanja Društva sa isključivo humanitarnim segmentom njegovog delovanja. Čitajući ovu sadržajnu studiju stiče se zaključak da je Žensko društvo predstavljalo aktivan subjekt u srpskom i jugoslovenskom društvu, kada je borba za emancipaciju žena u pitanju. Stoga je ova knjiga nezaobilazna osnova za sve one koji žele da sagledaju početak ženske borbe u njenoj potpunosti, ali i celokupnu sliku tadašnjeg društva u kojem su žene povele svoju istorijsku borbu. Njih ne smemo potisnuti iz kolektivnog, istorijskog sećanja i izbrisati dug koji su ove hrabre žene zaveštale srpskom narodu, a očuvanje tog sećanja je i prevashodan cilj ove monografije.

Tamara Kosijer

Љубинка Шкодрић, ЖЕНА У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941–1944, Београд, Архипелаг, Институт за савремену историју, 2020, 596.

Sagledavati istorijske pojave, procese i tokove iz različitih uglova, a zatim ih sistematizovati i kategorizovati neke su od osnovnih obaveza istoričara. Tako uobičajene forme, uz pomoć metoda istorijske nauke, koje imaju svoje hronološke i prostorne granice, traseraju se u naučne radove manjeg ili većeg obima. Događaj koji je proizveo najviše naučnih radova u svetu, a i kod nas, jeste Drugi svetski rat. Isprva, istoričari su se logično bavili ovim događajem iz čisto hronološkog ugla, zatim političkog, ekonomskog, društvenog, socijalnog itd. Naša istoriografija, iako se može pohvaliti i kvantitetom i kvalitetom naučnog opusa vezanog za ovaj događaj nije uspevala da, u količini u kojoj je to bilo potrebno, proizvede veće naučne radove i monografije koje se tiču društvenih tema, a u vezi sa knjigom koju ovde prikazujemo, rodnih tema.

Shodno tome, monografija naučne saradnice Instituta za savremenu istoriju Ljubinke Škodrić *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944* predstavlja nešto novo u jugoslovenskoj i srpskoj historiografiji, bar što se tiče Drugog svetskog rata. Autorka iz drugog ugla posmatra društvene okolnosti na teritoriji okupirane Srbije, kroz prizmu nehomogene i raznovrsne socijalne kategorije kakvu čine žene.

Monografija je proistekla iz doktorske disertacije koja je odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2015. godine sa nešto drugačijim naslovom: „Položaj žene u okupiranoj Srbiji 1941–1944“. U zavidnom opusu autorke, koji je u načelu vezan za Drugi svetski rat, izdvaja se monografija iz 2009: *Ministarstvo prosvete i vera u Srbiji 1941–1944. Sudbina institucije pod okupacijom*. Od 2001. do 2018. Ljubinka Škodrić je bila zaposlena u Arhivu Srbije i učestvovala je u uređivanju nekoliko zbornika dokumenata, od kojih je jedan od značajnijih *Prvi svetski rat. U dokumentima Arhiva Srbije I–III* (2014–2016).

Knjiga *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944* sadrži predgovor, uvodno poglavlje, pet glavnih poglavlja, zaključak, spisak izvora i literature, registar ličnih imena i kratku biografiju autorke. U predgovoru (7–21) postavljeni su predmet, ciljevi i metod istraživanja sa osvrtom na značajnije izvore i literaturu. Posebno važno bilo je čitaocu objasniti predmet istraživanja što je autorka, koristeći raznovrstan i bogat kritički aparat, te praveći sopstvene zaključke, uspešno uradila. Ona na jednom mestu navodi: „Učiniti žene vidljivim u ratnoj priči, uočiti autentično žensko iskustvo i prepoznati kako je ono bilo konstruisano i u kojoj meri je bilo deo specifičnog ratnog konteksta predstavlja osnovu istraživanja njihovog položaja u okupiranom srpskom društvu“. (11).

U uvodnom poglavlju „Položaj žene do Drugog svetskog rata“ (23–56) autorka analizira njihov položaj u srpskom društvu od 19. veka apostrofirajući pravni i društveni kontekst, takođe sagledavajući položaj žena kroz osnivanje i rad ženskih udruženja. Prateći, uvek sa zakašnjenjem, moderne pojave i trendove u srpskom društvu „izazov patrijarhatu“ započeo je tek početkom sedamdesetih godina 19. veka. Stidljivo razvijanje ovog pitanja prekinuo je Prvi svetski rat. U novoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji borba za emancipaciju žena je nastavljena, najviše kroz pitanje prava glasa koje žene u Jugoslaviji nisu imale.

Autorka u ovom poglavlju koje je utemeljeno na literaturi daje osnovne konture žene u Srbiji između dva svetska rata „izlomljene“ kroz društvene, političke i socijalne grupe, antropogeografske celine i psihološke i kulturne mikro celine.

U prvom poglavlju „Položaj žene u Trećem rajhu“ (59–170) autorka se osvrće na položaj žene u Nemačkom rajhu. U tom novom, specifičnom i nazadnom sistemu koji je uspostavljen 1933. i položaj žene bio je specifičan. „Žene su vrednovane na osnovu reproduktivnih kapaciteta, ali polazeći od toga da li u rasnom, biološkom i sociološkom pogledu mogu biti dobre majke“ (60). Zatim piše o nemačkom „novom poretku“, o politici i metodama okupacije, o „okupatoru i okupiranima“ koristeći ove odeljke kako bi čitaoca uvela u jedno od glavnih delova prvog poglavlja: „Seksualna kolaboracija“ (83–90). Silovanja i seksualna tortura prilikom saslušavanja bili su uobičajeni i najčešće vezani za istočnu Evropu. Posebna pažnja posvećena je problematici intimnih odnosa sa okupatorom. Dajući razne primere iz okupiranih delova Evrope, autorka čini ovo poglavlje živopisnijim, a stil pisanja olakšava čitanje. Sledeći delovi ovog poglavlja vezani su za položaj žene u okupiranoj Srbiji i njihov odnos prema okupatoru. Povlašćen i specifičan položaj na teritoriji okupirane Srbije uživale su pripadnice nemačke nacionalne manjine. Autorka izdvaja još jednu grupu koja je bila u „povoljnijem položaju“ – žene zaposlene u službi okupacionih organa. Brojni primeri, zasnovani na arhivskoj građi, ne samo što obogaćuju ovo poglavlje nego potvrđuju i ciljeve istraživanja. Zatim, autorka prelazi na analizu intimnih veza sa okupatorom, temu koja u našoj historiografiji nije do sada na pravi način obrađivana, zbog svoje kompleksnosti i odbijanja javnosti da na pravi način prihvati realnost. Posebnu „težinu“ nose odeljci: „Seksualno nasilje i prostitucija“, „Ljubavne veze“, „Osuda i kažnjavanje“. Autorka daje prostor i analizi represije nad ženama, sagledavajući prvo opšti kontekst kroz logore na teritoriji Trećeg rajha, a zatim se spuštajući na okupiranu Srbiju predstavljaajući čitaocu niz raznih tipova represija, u čijoj srži su bili uništavanje rasno nepoželjnih, kolektivne kazne (odmazde), hapšenje i ubijanje talaca, odvođenje u logore itd.

U drugom poglavlju „Društveni položaj žene pod okupacijom“ (171–304), u prvim delovima, analizira se položaj žene u Srbiji u novim

okolnostima pod novom kolaboracionističkom vlašću i odnos propagandne mašinerije prema ženskom pitanju koji je, kako autorka zaključuje, bio jako negativan. Iako su postojali pokušaji emancipacije žena, uglavnom je vladao strah koji bi borba za nju proizvela; „taj strah i otpor novim idejama završavao se u preneglašavanju srpske patrijarhalne zajednice i kulture“ (189). Zbog spoljnih i unutrašnjih okolnosti, koji su metodološki predstavljeni, ni ženska udruženja nisu imala skoro nikakvu ulogu. Drugi deo poglavlja posvećen je društvenim kretanjima u kojima centralno mesto zauzima privatni život. Bogati izvorima i primerima potkrepljeni, uobličeni lakim stilom pisanja delovi ovog poglavlja donose teme kao što su uloga žene u snabdevanju porodice, promene koje je donela okupacija u svakodnevnim navikama kod žena, dolazak izbeglica iz Slovenije i Hrvatske, školovanje ženske populacije, zapošljavanje žena i izgradnja karijere. Ratne okolnosti su uticale na dodatno zapošljavanje žena i rad na „muškim mestima“, usled nedostatka muške radne snage. Ipak, takvo veštačko stanje stvoreno ratom i okupacijom nije dovelo do emancipacije žena, u bilo kakvom obliku niti na bilo koji način. Poslednji delovi poglavlja dotiču se i psihološke istorije i analiziraju intimnu stranu ženskog pitanja: ljubav, brak, porodicu. Skicirajući tradicionalno, patrijarhalno srpsko društvo, autorka sve vreme prati diskurse koji su se dešavali tokom okupacije na raznim nivoima i u svim delovima Srbije. Okupaciono stanje i ratne okolnosti iz korena su izmenili položaj, ponašanje i navike žena, a njihov život je postajao složeniji i teži, prožet stalnom nelagodnošću i strepnjom.

Treće i četvrto poglavlje odnose se na ulogu žene u dva najznačajnija pokreta otpora u Srbiji i njihov odnos prema ženskom pitanju. U trećem poglavlju „Žena i ravnogorski pokret“ (305–377) autorka prvo daje polazne osnove predstavljajući žensko pitanje u ravnogorskoj ideologiji i propagandi koje je bilo zapostavljeno zbog, pre svega, vojnog karaktera pokreta i nedovoljno izgrađene društvene teorije. Čak i kada bi se žena u određenim glasilima pomenu-la ona je predstavljena kroz patrijarhalnu prizmu – da bude „majka i domaćica“ (312). Tek od Svetosavskog kongresa, odnosno od početka 1944. pokušalo se sa nekom vrstom emancipacije žena kroz Jugoslovensku organizaciju ravnogorki (JUORA) i Žensku ravnogorsku organizaciju saniteta (ŽROS) čije osnivanje, delo-

vanje i rad autorka opisuje u posebnom delu ovog poglavlja „Ravnogorske ženske organizacije“. S druge strane, predmet istraživanja kreće se i u suprotnom smeru i prikazuje žene u ravnogorskom pokretu kao borce, bolničarke, obaveštajke, kurirke itd. Posebno su izdvojene Milka Baković i Jelena Kalabić Đorić. „Dopunu“ ovom sjajnom poglavljju čine i odeljci o „Crnim šamijama“, samonikloj organizaciji koja se kasnije priključila ravnogorskom pokretu; zatim o suprugama ravnogorskih komandanata, ali i o ljubavnim vezama i seksualnom nasilju.

„Žena i narodnooslobodilački pokret“ (379–502) naslov je četvrtog poglavlja koje ima sličnu strukturu kao i prethodno. Nasuprot ravnogorskom pokretu Komunistička partija Jugoslavije, koja je u uslovima okupacije organizovala partizanski pokret, krećući od svojih ideoloških osnova i vezana u komunističku mrežu, zalagala se za veću emancipaciju žena u evropskom i jugoslovenskom društvu. Prednosti i mane u radu na ovom pitanju, Ljubinka Škodrić analizira na početnim stranicama ovog poglavlja, apostrofirajući period 1941–1944, ujedno prateći promene KPJ i partizanskog pokreta prema ženama – učesnicama NOB-a (borci, obaveštajke, kurirke, bolničarke i dr.), stradanje partizanki u sukobima, njihovo hapšenje i proganjanje, rad u partijskim organizacijama itd. O ulozi žena u radu partijskih organizacija, naročito u gradovima, govori i podatak da su u strukturi beogradske partijske organizacije žene činile 20,5% njenog sastava (419). Posebno važno telo za emancipaciju žena i partijsku propagandu bio je Antifašistički front žena (AFŽ) čiji je rad posebno predstavljen u istoimenom delu poglavlja. Autorka se nije zaustavila samo na analizi odnosa: žena – partizanski pokret/KPJ. Ona piše i o propagandnoj delatnosti kolaboracionističke vlade koja je položaj žene u SSSR-u i učešće žena u partizanskom pokretu koristila kako bi se komunisti predstavio u najnegativnijem svetlu. Mestimično je i ravnogorski pokret koristio ovakav vid napada. Naročito se nastojalo da se partizani „diskvalifikuju naglašavanjem njihovog seksualnog nemoralu, a pri tome je korišćeno prisustvo žena u partizanskim redovima“ (451). U posebnom odeljku „Partizanske ljubavi“ autorka piše o ljubavnim vezama i partizanskim brakovima. Posebno zanimljiv bio je slučaj Živke Damjanović, članice Okružnog povereništva KPJ za Mladenovac.

Kratko peto poglavlje „Epilog“ (503–530) autorki je poslužilo da izvede šire zaključke i uobličiti iznete činjenice, a koje su zbog svoje problematike i složenosti bile nepodesne za malu formu kakav je klasičan „zaključak“. Uz to, ona dovršava žensko pitanje „izlazeći“ iz zadatih godina i ulazeći duboko u 1945. godinu. Dati su odgovori na pitanja kao što su posleratna represija nad ideološkim neprijateljima među kojima su bile i žene, vraćanje privatnom životu posle oslobođenja, rad i delovanje AFŽ u prvim mesecima nakon oslobođenja itd.

Monografija *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944.* nastala je na bogatoj arhivskoj građi u Arhivu Srbije (korišćena 22 fonda i zbirke), Arhivu Jugoslavije (korišćeno 8 fondova i zbirki), Vojnom arhivu (korišćeno 5 fondova), Istorijskom arhivu Beograda (4 fonda i zbirke), Istorijskom arhivu Užice, a uz to su korišćeni rukopisi iz Matice srpske i privatnih arhiva. Korišćena su 32 objavljena izvora, preko 70 memoarskih izvora, 21 novina sa periodičnom štampom, nekoliko stotina naučnih radova (članci, rasprave, monografije). Nažalost, zbog izdavačke „politike“ Arhipelaga, monografija ne sadrži fotografije/fotopriloge koji bi svakako obogatili i ovako sadržajnu monografiju. Bavljenje složenim i zahtevnim temama kao što je Drugi svetski rat na području Jugoslavije, odnosno Srbije, zahteva od istraživača korišćenje izvora različitog nastanka i provenijencije i njihovu komparaciju. Ljubinka Škodrić upravo to radi dajući složene, ali jasne poglede na određene situacije i događaje sledeći metode istorijske nauke. Stoga njena knjiga predstavlja nezaobilazno štivo u proučavanju Drugog svetskog rata na teritoriji Srbije, ali i ženskog pitanja koje nije vezano samo za ratne godine nego i za čitavu prvu polovinu 20. veka. Isto tako, zbog stila pisanja i preglednosti monografija je usmerena i ka široj čitalačkoj publici.

Boris Tomanić

Nikola Mijatov, *SPORT U SLUŽBI SOCIJALIZMA – JUGOSLOVENSKO ISKUSTVO 1945–1953*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, Čigoja, 2020, 507.

Različite vrste kolektivnih i rekreativnih fizičkih aktivnosti igrale su različite i neretko veoma značajne uloge u gotovo svim ljudskim

društvima u istoriji. Od 19. veka savremeni sport pokušavao je da sistematizuje svoju istoriju fokusirajući se na društveno i ideološki oblikovane vidove rekreacije koji su bili dostupni uglavnom samo urbanoj populaciji i društvenim grupama koje su se bavile profesionalizovanim zanimanjima – od antičkih olimpijskih igara, preko majanskih ritualnih igara loptom, japanskih borilačkih veština, rimskih i egipatskih trka dvokolicama, takmičenja u bacanju koplja u Tacitovoj Germaniji i takmičenja u jahanju u nomadskim stepama, pa sve do srednjovekovnih viteških turnira, lova, streljaštva, renesansnog rvanja i mačevanja itd. Svi ovi rani oblici sporta imali su jedinstvene i značajne uloge u društvu i kulturi svog vremena. Savremena istorija sporta često je, tražeći sličnosti u interesovanjima sebi savremenog doba i onih društvenih grupa koje su mogle pisati istoriju, zanemarivala sport prvobitnih ljudskih zajednica, na isti način kao što je postindustrijski svet zanemarivao sportove ruralnog društva. Lopte od koža i pruća bile su za vladajuću klasu astečkih ratnika i sveštenika isto što i paradni oklopi koje su razmenjivali Henri VIII i Fransoa II nakon ritualnog rvanja koje se izrodilo u tuču dva vladara na „polju zlatne tkanine“ – statusni simboli sa širom društvenom, simboličkom i ideološkom pozadinom. Delo *Sport u službi socijalizma – Jugoslovensko iskustvo 1945–1953.* počinje upravo analizom društvene uloge različitih oblika sporta u različitim društvenim grupama kroz istoriju, i načina na koji su se savremene ideologije prenosile na shvatanje sporta, od njegovog simboličkog do propagandnog značenja, kao i načina na koji je sport povratno uticao na popularno poimanje ideoloških obrazaca i društvenih normi.

Knjiga Nikole Mijatova proučava veoma raznovrstan spektar literature o sportu, počevši od rane marksističke kritike savremenog sporta, Dirkemovih teorija društvenih rituala, pa sve do Fukojamine teorije o navijačkim kulturama i kritike profesionalnog sporta Ljubodraga Ducija Simonovića. Autor pokazuje da je 20. vek bio obeležen sukobima oko shvatanja društvene uloge sporta, koji su služili kao simbolički katalizatori ideoloških sukoba. Mijatov dolazi do veoma interesantnog zaključka da je neoliberalna ideologija fundamentalno izmenila društvenu percepciju vrhunskog sporta – profesionalizam u sportu duboko je povezan sa kulturom individualizma, i u produžetku sa mno-